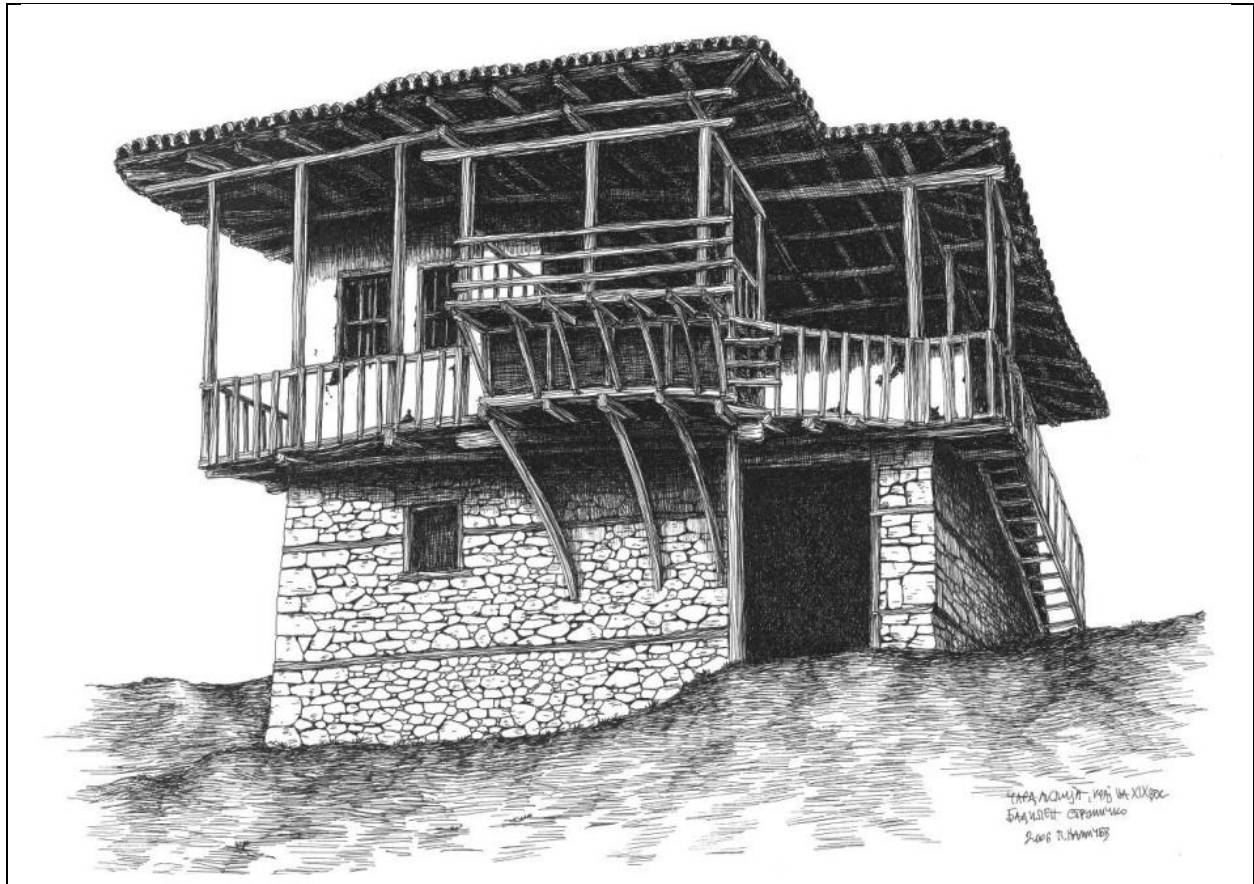

Марија ДРОБЊАКОВИЌ
Александра ТЕРЗИЌ

Изглед на кука-чардаклија, отворен тип, с. Бадилен, Струмичко (Република Северна Македонија),
Автор на цртеж: Петар Намичев Извор: Намичев (2014:82).

2 ГЛАВА

ОДРЖЛИВ РАЗВОЈ НА РУРАЛНИТЕ ПРОСТОРИ

1. ТЕОРИСКИ ОСНОВИ НА КОНЦЕПТОТ ЗА ОДРЖЛИВ РАЗВОЈ НА РУРАЛНИТЕ ПРОСТОРИ

Концептот за одржлив развој се однесува на способноста на продуктивните активности да ги задоволат основните современи потреби на општеството без да ги загрозат неговите карактеристики и можноста за нивна употреба од идните генерации (United Nations 1987). Од Извештајот од Брунтленд од 1987 година („Нашата заедничка иднина“) и од официјалното прогласување на Бергенската декларација во 1990 година, концептот за одржлив развој е еден од основните елементи на планирањето на светскиот развој и на политичкото одлучување (Милутиновиќ 2004; Milutinović 2012). Овој концепт е инкорпориран во Србија и во Република Северна Македонија, преку сите сегменти на развој и планирање, и е регулиран со законска рамка (Национална стратегија за одржлив развој на Република Србија од 2008 година и Национална стратегија за одржлив развој во Република Македонија 2009 – 2030 година), континуирано поддржан и темелен на европското законодавство – Европски перспективи на просторен развој (ЕСДП) (European Spatial Development Perspectives 1999). Усвоени се и водечки принципи за одржлив просторен развој на европскиот континент (Guiding Principles for Sustainable Development of the European Continent – СЕМАТ 2000), Љубљанската декларација за територијалната димензија на одржливиот развој (СЕМАТ 2003), Territorial Agenda of the European Union (2007), итн.

Целиот концепт, всушност, е насочен кон иднината (Milutinović 2012), кон долгорочните предизвици за управување со промените (Hediger и соработниците 1998) и се фокусира на можностите што ги има општеството, за развој и за зголемување на квалитетот на животот. Поконкретно, концептот се однесува на исполнувањето на основните системски барања, како што се еколошкиот и културниот интегритет, економската стабилност и ефикасност, социјалната еднаквост, земајќи ги предвид капацитетите и заштитата на екосистемите. Овој концепт ги сублимира идеите за различни парадигми кои се темелат на еднаквост, потреби, аспирации и ограничувања во достигнувањето на одредено ниво на развој (Jacobs 1995; Hediger и соработниците 1998).

Бидејќи просторот е ограничен ресурс, неговата непланирана и нерегулирана употреба, спонтаното и незаконското користење, ирационалното искористување на неговите природни и создадени ресурси, се една од најголемите пречки за остварувањето на концептот за одржлив развој, во кој најчесто тие им се спротивставуваат на еколошките и економските елементи на просторот, односно на човекот (општеството) и на природата, честопати, на развојот и на заштитата (Милутиновиќ 2009; Гокиќ 2007). Првично, концептот за одржливост беше тесно поврзан со природата и со природните ресурси, но подоцна, со неговото спроведување, тој стана многу покомплексен, поиновативен, истовремено решавајќи ги социокономските прашања, еколошките прашања, политичките и естетските појави и, конечно, културниот идентитет, независно и во нивно содејство (Jacobs 1995; Богдановиќ и Гајиќ 2004; Vujošević & Spasić 2007; Milutinović 2012). Во процесот на разгледувањето на овој концепт, во смисла на неговата практична примена и на импликациите што се пренесуваат во иднината на поединецот и на општеството воопшто, постојат значителни разлики (Целебзиќ и соработниците 2009), додека некаде се користи како средство за одржување на глобалната сцена или на глобалниот мит, како и заради политички манипулации (Stupar 2007).

Во врска со ова, за правилно планирање на развојот на просторот, кој се темели на елементите на концептот за „реалната“ одржливост, потребно е да се земат предвид карактеристиките на локалните потенцијали, притоа почитувајќи ги законитостите на еколошките системи при надминувањето на социјалните и на економските предизвици. Една од целите на овој концепт се однесува на создавањето безбедни и еластични заедници, темелени врз сопствените локални економии, правичноста, еколошката ефикасност и на безбедноста (Милутиновиќ 2004), кои се темелат на ендогени (сопствени) ресурси, а се грижат за автохтоноста и за заштитата на локалниот биодиверзитет (Продановиќ 2007).

Одржливиот развој на руралните простори подразбира социоекономски промени кои не ги нарушуваат долгорочните цели со кои се одржува дефиниран регионален капитал (економски, социјален, еколошки) со текот на времето (Hediger и соработниците 1998). Бидејќи руралната економија и, генерално, опстанокот и развојот на руралните простори, во голема мера, зависат од географските услови на областа (клима, природни потенцијали, предел, физичко-географски ограничувања, но, исто така, и социоекономски услови и демографски карактеристики), одржливиот развој на руралните простори, т. е. рамнотежа помеѓу економските и природните елементи, со почитување на социјалното опкружување, се наметнува како неминовност (слика 1 и слика 2).

Слика 1: Зграда на селското училиште во с. Церово

Слика 2: Црква во с. Градашница (Пирот)

Извор: Фотографии на Александра Терзиќ (коавтор)

Руралните области се карактеристични самите по себе поради исклучителната хетерогеност во однос на социоекономските услови и географско-еколошките специфичности, што условува различна динамика на развој. Богатството на разновидноста на руралните простори е голема предност и шанса за создавање разни развојни производи, единствени самите по себе, но најголемата закана е да се зачува нивната уникатност. Руралниот простор беше маргинализиран за време на интензивниот индустриски и урбан развој со фокус на профитот, па и политиките што се занимаваа со рурален развој и со нивна заштита имаа второстепено значење. Во современите услови на живеење, во ерата на глобализацијата, урбанизацијата и многу економски промени, многу рурални простори во Европа се соочуваат со егзистенцијални проблеми.

Руралните простори најчесто се сметаат за помалку развиени и неразвиени, и директно зависни само од природните ресурси и земјоделието. Оттука, селата се соочуваат со многубројни предизвици и со потребата да се борат за преживување. Имајќи предвид дека нивна доминантна карактеристика е земјоделството од мал обем, руралната економија бара алтернативи во борбата против ниската продуктивност, малите приходи, депопулацијата и еколошкото загадување. Сите тие големи промени доведоа до висока стапка на невработеност и до зголемување на сиромаштијата помеѓу селското население. Голем број села доживеаја емиграција до степен на нивно целосно исчезнување, при што, најчесто, младото, најактивното, најобразованото и репродуктивното население се концентрира и се населува во урбаните подрачја, или се иселува во странство. Со тоа, значително се еродира виталноста на селата и на руралните заедници, со екстремни случаи забележани во подрачјето на Југоисточна Европа како простор во транзиција (Petrevska & Terzić 2020).

Постепено, со порастот на животниот стандард и со континуираното стареење на популацијата, доаѓа до промена на преференциите на населението. Така, почнува да расте побарувачката за локално специфични рурални простори, па приходите на домаќинствата веќе не се одлучувачкиот фактор за миграциските движења на населението (Јосиповиќ 2018). Иако трендот

на напуштањето на руралните средини од страна на младата популација сè уште продолжува, истовремено се појавува населување на селата од повозрасно население (пензионери и повратници од странство). Токму тие миграциски движења од урбани кон рурални простори се докаж дека со подобрувањето на економската моќ, населението сè повеќе ги цени локалните рурални вредности барајќи поквалитетни услови за живеење. Подготвеноста да се одречат, па дури и повремено, од удобностите на урбаниот начин на живеење, во замена за поволна животна средина во селата, е карактеристика на поединци кои се подготвени да преземаат претприемачки иницијативи (McGranahan 1999; Dissart & Deller 2000; Deller и соработниците 2001; McGranahan & Beale 2002; McGranahan & Wojan 2007; McGranahan и соработници 2011; Јосиповиќ 2018).

Со оглед на тоа што речиси сите рурални простори во светот се соочуваат со проблеми во однос на намалувањето на населението, економските и политичките промени заради забрзана индустријализација и урбанизација, што посебно се интензивираа во Европа во последните 40 години, владите на многу земји, во соработка со регионалните и локалните агенции, се обидоа да најдат начини за обновување на руралните простори. По „Зелената револуција“ и воспоставувањето на повеќе движења за заштита на животната средина (Продановиќ 2007), фокусот беше ставен на концептот за разбирање на развојот на руралните простори и неговите потенцијали, а целите за заштита и одржлив развој беа вметнати во европските политики за просторен и економски развој. Во новото рурално движење, акцентот е ставен на локалните вредности и на аспирациите на локалното население, со што ќе се заштити руралниот простор и ќе се овозможи негов развој.

Руралните простори на Србија и Република Северна Македонија се карактеризираат со голема разноликост во поглед на геоморфолошките карактеристики, демографските и културните услови, инфраструктурната опременост и социоекономските услови за развој. Постои нерамномерност во интензитетот и динамиката на развојните процеси, комплексни географски и социоекономски фактори што условија формирање различни видови населби, чија динамика на трансформација и на усогласување со современите развојни трендови се одвиваше со различен интензитет. Општо земено, руралните простори во Србија и во Република Северна Македонија се развиваат, главно, спонтано, без континуирана и стратедиска долгорочна политика (Дробњаковиќ 2019). За време на интензивниот индустриски и урбан развој, руралниот простор се третира, главно, како ресурс за производство на храна, работна сила, индустриски сировини и сл., што за последица имаше напуштено, запоставено и економски разорено село. Дури по економскиот колапс и несоодветната транзиција и трансформација на економијата, повторно вниманието се сврте кон руралните простори оптоварени со многубројни структурни проблеми, што резултираше со стагнација на селата и опаѓање на нивната виталност. Така, овие рурални простори се карактеризираат со изразена регионална нерамноотежа врз основа на демографски, економски, аграрни карактеристики и јавносоцијална опрема, особено во урбано-руралниот однос, што ги одредува можностите и насоките на развој (Drobnjaković и соработниците 2015).

Некои рурални области и цели географски единици се обележени со неповолни текови на социоекономскиот развој, изложени на постојани миграциски движења и како резултат на намалените можности со кои се соочуваат поради прекумерна експлоатација на природните ресурси. Како резултат на неповолните демографски трендови, ненасочени и неконтролирани миграциски текови, нарушена е старосната, економската и образовната структура на населението, а човечкиот капитал во руралните области, што би требало да биде главниот фактор во развојот, е значително ослабен. И покрај изразената тенденција на рурално-урбана миграција и популационото слабеење на руралните простори, тие, сепак, опфаќаат значителен дел од територијата и населението (96,2 % од територијата на Србија е рурално, што според податоците за 2011 година било населено со 40,4 % од населението, а во Република Северна Македонија 41,9 % од населението е рурално според последниот попис од 2002 година). Така, руралните простори се соочуваат со големи притисоци како да преживеат и да го одржат развојот и како да им се спротивстават на многубројните закани како што се климатските промени, сиромаштијата, недостатокот на

инфраструктура и диспаритети во однос на социоекономските и географските услови (Mihai & Iatu 2020).

Со текот на времето, ставот кон руралните простори постепено се менува, па сè повеќе станува свесна потребата за зачувување на природното и културното богатство со кое се располага, како и тежнењето за враќање кон природата и кон традиционалните автохтони вредности кои ги има само во селата. Меѓутоа, како што се менува општеството, а просторот се трансформира и социоекономски се преобликува, така и селата се менуваат. Тие престануваат да бидат монотони и монолитни, па стануваат попривлечни со мултифункционални карактеристики.

Руралниот простор, во модерна смисла, дефинитивно не е само природно-земјоделски простор, туку има пошироки и посложени форми и содржини. Тоа е „ентитет со кохерентна економска и социјална структура на разновидни активности што ги вклучува селата и малите градови со уникатни економски и социјални карактеристики, со специфичен збир на активности и голема разновидност на пејзажот“ (Радовановиќ 2010: 42–43). За развој на таков ентитет потребно е да се примени мултифункционален пристап во вид на нова стратегија за руралното планирање фокусирана на истражување на карактеристичните рурални простори, селата и на руралниот пејзаж, изразени преку низа предизвици поврзани со различни вредности што ги поседуваат руралните заедници, економијата, еколошките предизвици и состојбата со локални услуги (Gallent и соработниците 2008).

Одржливиот развој на руралните простори треба да се темели на принципите на интегрирано планирање. Овој сегмент се однесува на реструктурирањето на руралните простори, обновувањето и уредувањето на селата, поттикнувањето на конкурентноста, управувањето со земјиштето и природните ресурси, диверзификацијата на руралната економија, зајакнувањето на руралната заедница, истовремено почитувајќи ги карактеристиките и разноликоста на руралните простори (Дробњаковиќ 2015). Овој концепт на одржливост, во согласност со препораките на европското законодавство, кога се работи за руралните простори, потребно е да се темели на неколку клучни сегменти за развој: човечки и социјален капитал, инфраструктура и развој на социјалните и културните содржини, диверзификација на руралната економија, приспособливоста на заедницата во однос на економските и природните промени.

Некои автори (Drobnjaković и соработниците 2014; Mihai & Iatu 2020) ја препознаваат лошата инфраструктура и лошата опременост на службите од јавносоцијално значење како една од клучните граници за постигнување одржлив рурален развој. Овие ограничувања се набљудуваат во поширок контекст како предуслов за намалување на емиграцијата, создавање на поповолно економско опкружување кое не зависи само од традиционалното земјоделство и не се темели единствено на достапноста на природните ресурси, како и основа за зголемување на квалитетот на животот на руралните простори. Воведувањето на т.н. „зелена инфраструктура“ е една од основите за зачувување на природната средина на руралните простори и овозможува одржлив рурален развој. Меѓутоа, во Србија и во Република Северна Македонија е тешко да се зборува за одреден напредок на ова поле, што е последица на лошата општа материјална и социјална положба на селаните, селото е на маргините на развојот и за него не се размислува, ниту се зборува за развој и за иновација (Todorović & Drobnjaković 2010).

Неповолните трендови на руралните простори доведоа до значителен пад на учеството на земјоделското производство и на приходите на земјоделските претприемачи, предизвикаа намалување на учеството на вработените во земјоделството и ги намалија виталноста и инфраструктурата, како и супраструктурата на руралните простори, што се гледа во намалувањето на бројот на продавниците, училиштата, стручните и административните служби во селата, како и намалување на инвестициите во сообраќајната и комуналната инфраструктура на руралните простори. Со цел да се забават или да се избегнат овие негативни трендови, многу земји, во последните три децении, ја разгледуваат можноста за воведување на туризмот во руралните простори како еден од начините за ревитализација на селата (Демировиќ 2016).

Мал број села во Србија и Република Северна Македонија спроведуваат комунално и просторно планирање. Урбанистички се уредуваат некои села за кои тоа е пропишано во деталниот урбанистички план, додека поголемиот дел им се препуштени на локалната иницијатива и на финансиските можности на руралните заедници (Drobñaković 2015). Лошата и дотраена инфраструктура и слабата пристапност се многу изразени на руралните простори. Значителен процент на домаќинства немаат организирано водоснабдување (15,77 % во Србија), мал дел се приклучени на канализациска мрежа (во Србија само 7,7 %), а не е за занемарување и бројот на домаќинства кои се целосно без инфраструктура (во Србија 1,7 %) (РЗСС 2013). Воедно, постои изразена регионална нерамнотежа во однос на опременоста на јавните објекти за социјална инфраструктура. Обично, подобро се опремени само поголемите населени места и поранешните помали градови, додека сега селата имаат најчесто само еден (или ниеден) објект за основна здравствена заштита или за основно четиригодишно образование (Дробњаковиќ 2019).

Другиот важен сегмент на одржливиот развој на руралните простори е поврзан со притисоците и несаканите ефекти како резултат на природни катастрофи и климатски промени, на кои руралните простори се исклучително чувствителни. Ова произлегува од фактот што руралните економии се претежно зависни од природните услови, а со тоа и од квалитетот на животот на рурално население. Бидејќи земјоделството и социјалните услови во селата, воопшто, беа маргинализирани во текот на многу години, квалитетот на животот на руралните простори стана многу неповолен. Работното население се намали (во Србија 26,7 % од руралното население е активно, додека околу 40 % е зависно) (РЗСС 2014а). Земјоделството е сè уште доминантна активност во селата, што сè уште ги условува економскиот и социјалниот живот на селото, но не е единствена активност на која се потпира руралната економија. Во развиените земји, земјоделството не се смета за единствен фактор за развој на руралните простори, ниту пак рурален развој може да се постигне само преку земјоделството, но сепак тој и понатаму е неопходен и најважен елемент во збирните рурални активности.

Една од клучните точки во намалувањето на улогата на земјоделството во Србија и во Република Северна Македонија е забрзаниот развој на индустријата. Имено, по Втората светска војна, поголем дел од младата работна сила се вработува во индустрискиот сектор на блиските градови. Од тој момент, на земјоделството се гледа како на неперспективна активност која бара големи трошоци и тешка физичка работа, а поради тешкиот пласман на земјоделските производи, не гарантира стабилни извори на приход. Имајќи го предвид нискиот степен на технолошка модернизација во земјоделското производство и фрагментација на земјоделските имоти, постои мала продуктивност на земјоделската економија во речиси сите делови на Србија (освен во Војводина) и во Република Северна Македонија. Воедно, руралното население се соочува со одредени тешкотии во пристапот до одредени основни услуги како што се јавниот превоз, продавниците, банките и речиси целосна изолираност од културните услуги како театар, кино, музеј и слично. Поради долгорочниот негативен социоекономски процес, руралните простори се напуштаат. Овој процес е најочигледен во планинските области на Јужна и Источна Србија и во Република Северна Македонија.

Сепак, без земјоделство не може да има села и рурални заедници, исто како што ни без атрактивни села со основни културни и социјални функции, нема да има земјоделци (Fischler 1997), исто како што селото не може да биде привлечно без заштитени и добро зачувани природни и културни вредности. Во врска со ова, една од препораките и целите за одржлив развој на руралните простори е диверзификација на руралната економија, односно развојот на неземјоделски активности засновани врз локални карактеристики (индустрија, занаетчиство, разни услуги, стартап-компаниии и сл.), со цел да се намали притисокот врз природните ресурси и да се создаде поголема издржливост на руралните заедници кон промените во природното опкружување и економската стабилност. Преку примена на концептот на одржлив рурален развој, земјоделството треба да се стави во поширокиот контекст на руралниот простор, со цел да се зачуваат, во еколошка смисла, неговите

традиционални културни вредности и да се зголемат економските вредности преку развивање модел на мултифункционално земјоделство и диверзифицирана рурална економија (Van der Ploeg и соработниците 2000; Murray 2008; Agarwal и соработниците 2009). Земјоделството мора да биде вмрежено со други комплементарни активности што ќе му овозможат на локалното население можност за дополнителни приходи (занаетчичество, агротуризам, рурален туризам, услуги и сл.), и би се овозможило развивање на одржлива економија и развој на руралните простори. За време на периодот на транзицијата, повеќето индустриски погони, кои се наоѓаа на руралните простори, останаа надвор од функција, а занаетчиството постепено го изгуби своето значење.

Предностите на развојот на руралниот туризам, како форма на некаква стратегија за одржлив развој, се многубројни. Тие се гледаат во фактот дека туризмот помалку влијае на природната средина во споредба со другите алтернативни активности (Ceballos-Lascurain 1996), присутен е процесот на конзервација (Dowell 1997), постои можност за обновување на социјалните структури и објекти (Puczkó & Rátz 2000) и се диверзифицира локалната економија со можност за долгорочна виталност (Lane 1994; Puczkó & Rátz 2000). Истовремено, позитивните ефекти може да се видат во способноста на туризмот да иницира нови деловни активности, да воспостави контакти меѓу изолирани заедници и други лица, да им овозможи повторно населување и функционалност на руралните простори (Cánoves и соработници 2004; Paniagua 2002; Roberts & Hall 2001; Martínez и соработниците 2019).

Во изминатиот период, диверзификацијата на активностите беше повеќе насочена кон услугите. Во Србија, во просек 37,1 % од активното население на руралните простори е вработено во секундарниот и во терцијалниот сектор (РЗСС, 2014б). Во такви услови, можностите за развој на селото се многу ограничени.

Во овој контекст, одржливиот развој на руралните области е можен само доколку секоја од индивидуалните димензии на руралниот простор (економска, социјална и еколошка) се третира подеднакво, а руралниот простор како единствен збир се промовира и се поддржува со почитување на преференциите и аспирациите на локалното население преку учество и искористување на ендегените (локалните) ресурси, со цел да се постигне економски профит и да се подобрат социјалните услови за живот, истовремено со заштита на природната средина (Alonso & Masot 2017).

2. ОДРЖЛИВ РУРАЛЕН ТУРИЗАМ

Концептот на „одржлив туризам“, исто така, е широко ползуван, што честопати се толкува различно, или како долгорочен развој на туризмот како стопанска гранка, или како чувствителна форма на туризам со помали влијанија врз еколошките, моралните и културните вредности на локалната заедница, или како пристап за заштита на културниот и природниот потенцијал (Целебциќ и соработниците 2009). Светската туристичка организација посочува на потребата да се примени модел на одржлив туризам со цел да се усогласат потребите на рецептивните региони и туристите, а во исто време да се заштитат ресурсите врз кои се темелат туристичките активности, и со тоа да се обезбедат идни можности за развој (WTO 1993). Во тој поглед, туристичката индустрија ја препозна својата улога во социјалниот и економскиот развој, создавајќи одредена рамнотежа помеѓу социјалните, економските и еколошките интереси (Martínez и соработниците 2019). Треба да се има предвид дека придонесот на туризмот во развојот на руралните простори може да се набљудува преку позитивни или негативни ефекти од економски, социокултурен и природен аспект (заштита на животната средина) (Fennell 2007).

Туристичките активностите на руралниот простор може да генерираат позитивни ефекти преку зголемување на вработувањето (Andereck & Nyaupane 2011), унапредување на квалитетот на животот на локалното население, подобрување на ликот (имиџот) на селото и на регионот, заштита на културното наследство, па дури и развој на деловната мрежа (Andereck и соработниците 2005),

но, исто така, и унапредување на животната средина, подобрување на транспортот и на другите јавни услуги, културна интеракција и слично (Almeida-García и соработниците 2016). Од друга страна, негативните ефекти од туризмот се гледаат во: зголемениот метеж и оптоварувањето на јавните простори и објекти, нарушувањето на вообичаениот начин на живот на локалното население, зголемувањето на цените на недвижностите и трошоците за живот во селото, безбедносните прашања, загрозувањето на природните ресурси преку зголемување на отпадот и нивното интензивно користење (Almeida-García и соработниците 2016).

Слика 3: Рурална економија во с. Гостуша (Пирот) – овчарство
Извор: Фотографија на Александра Терзиќ (коавтор)

Примената на концептот на одржлив туризам на руралните простори е неопходна од повеќе причини (слика 3). Така, според Лејн (Lane 1994), руралниот развој мора да се умножи (мултиплицира) и не смее да се темели на тесен концепт за заштита на животната средина, туку треба да биде насочен кон:

- Одржливост на културата и на карактеристиките на локалните рурални заедници;
- Одржливост на природните предели и живеалишта;
- Одржливост на руралната економија;
- Одржливост на туристичкото стопанство кое треба да заживее на долг рок – што значи промоција на успешното работење и задоволство на посетителите и
- Обезбедување разбирање во доволна мера, лидерство и визија меѓу носителите на одлуки, со цел навремено да се идентификуваат можните проблеми и опасностите од прекумерната зависност на руралната економија од туризмот, за да се насочи развојот кон урамнотежена и диверзифицирана рурална економија.

Според Драгуланеску и Друту, како и според Демировиќ (Dragulanescu & Drutu 2012; Демировиќ 2016), за развој на руралниот туризам мора да има три основни предуслови – атрактивен рурален простор, човечки капитал и туристички производ. Ова произлегува од една причина, а тоа е фактот дека просторот без луѓе не може да биде одржлив; луѓето без простор или производ имаат многу ограничени можности за успех, додека производите што не се засноваат на карактеристиките на просторот и на искуствата на локалната заедница не можат да ѝ обезбедат одржлив развој на

локалната заедница. Имајќи предвид дека овие елементи меѓусебно комуницираат, недостигот на еден од нив значително ги ограничува шансите за развој на руралниот туризам во една област.

Слика 4: Клучни елементи на руралниот туризам

Извор: Авторите

Клучни елементи на руралниот туризам се (Lane 1994; Roberts & Hall 2001; Демировиќ 2016) (слика 4):

- Зачуван и привлечен рурален простор.
- Функционално ориентиран кон селото – темелен на мал бизнис, фокусиран на природни ресурси и локално наследство и традиционални земјоделски активности.
- Овозможува учество во активности, традиции и во карактеристичниот начин на живот на локалното население.
- Обезбедува директен контакт.
- Рурален по обем – вклучува простор, населби и локалитети од мал обем, карактеристични за руралниот вид.
- Има традиционален карактер, расте бавно и тесно е поврзан со локалното население (рурални домаќинства и фарми). Се развива на контролиран начин, поддржан од локалната заедница со цел да се обезбеди долгорочна благосостојба на руралниот простор.
- Може да биде од различни видови, но во суштина претставува комплекс од рурално опкружување, рурална економија, историја и локација.
- Висок процент од вкупниот приход од туризмот директно ѝ се враќа на руралната заедница.

Од друга страна, најчести пречки за развој на претприемаштвото на руралните простори се: голема зависност од земјоделскиот сектор, неразвиена инфраструктура, недоволна употреба на

информатички и комуникациски технологии, недоволни човечки и финансиски ресурси, помал пазар во споредба со урбаните простори и други. Економските ефекти од развојот на руралниот туризам најмногу се гледаат низ растежот на вработеноста и на животниот стандард на руралното население, забрзаниот економски развој на локалната заедница и на регионот, директното влијание врз општествените промени во секојдневниот живот и потребите на локалното население, но исто така, и поволно влијание во поглед на заштитата на животната средина и културното наследство. Забележано е дека воведувањето туристички активности може да доведе до забрзана диверзификација и обезбедување долг одржлив рурален развој, од каде што се гледаат мултипликативните ефекти на туризмот (Станојловиќ 2008). Иако руралниот туризам сè уште има скромно учество на туристичкиот пазар, има значителен придонес за руралните економии, изразен не само во пари туку и во создавање работни места, зачувување на ресурсите, подобрување и приспособување на новите деловни практики, како и инјектирање виталност во ослабените рурални економии (Irshad 2010).

Клучните предуслови за успешен развој на одржлив рурален туризам се (Irshad, 2010):

1. Вклученоста на локалната заедница, како и вмрежувањето и соработката помеѓу јавниот и приватниот сектор се основни предуслови;

2. Непосредната близина на главен туристички пазар или туристички правец;

3. Развој на производ за рурален туризам (планирање на туристичкиот развој, инфраструктура и активности);

4. Постојење на центар за посетители (т. е. информативен центар, преку кој туристите ќе се информираат за локалните атракции, активности и за сместувачките капацитети), односно вмрежување со постојните туристички организации на ниво на општината и туристичкото место од непосредната близина;

5. Партнерство и соработка со културниот сектор;

6. Квалитет на брендот и регионална ознака – придонесуваат за свеста за дестинацијата кај потенцијалните туристи и овозможуваат позиционирање на туристичкиот пазар што гарантира квалитет;

7. Континуирани инвестиции и финансирање, што е од суштинско значење за долгорочна одржливост на руралната дестинација, при што раководството на локалните заедници и стручните лица од туризмот имаат главна улога.

Според Иршад (Irshad 2010), руралниот туризам ветува некои од следниве придобивки за руралниот развој:

1. Задржување на работните места, пред сè, во услужниот сектор како трговија, транспорт, угостителство и медицински услуги. Задржувањето на работните места на руралните простори овозможува виталност на малите заедници, што е клучно за одржливоста на периферните простори.

2. Создавање нови работни места, пред сè, во услужниот сектор – сместување и исхрана, но исто така, и во транспорт, продажба и информативни и преведувачки услуги.

3. Нови деловни можности за туристичката индустрија, при што руралните бизниси кои не се директно вклучени во туризмот може да имаат корист од туристичките активности преку развој на деловните односи со туристички чинители, каде што локалните производи и гастрономијата се дел од туристичката понуда на локално ниво.

4. Можност за младите. Туризмот често се промовира како активност која во голема мера се потпира на енергијата и ентузијазмот на младите и образовани луѓе кои се обучени и започнуваат одреден туристички бизнис, па така остануваат на руралните простори (DOT 1995).

5. Диверзификација на руралната економија. Воведувањето рурален туризам може да им помогне на традиционалното земјоделство и шумарството да имаат различни извори на приход во селата и да користат одредени природни ресурси за рекреативни и туристички цели.

6. Заштита на руралната култура и наследство. Руралниот туризам ги унапредува и ги ревитализира културните ресурси и гордоста на локалната заедница бидејќи има потенцијал да иницира солидарност на локалната заедница во насока на постигнување на заедничката цел и унапредување на сопствениот локален идентитет. Од занаетчиството и уметничките творби може да се има корист од директната продажба на ракотворби и сувенири.

7. Заштита и подобрување на природната средина.

8. Унапредување на руралниот амбиент преку ревитализација и туристичка функција на постојните културни ресурси, напуштени земјоделски згради и куќи, нивна адаптација во музеи и етнокуќи и слично.

9. Придонес кон земјоделските стопанства, што се гледа низ: проширување на земјоделските активности, употреба на земјоделските производи на нов и иновативен начин, подобрување и стабилност на изворите на приход, развој на нови кориснички ниши, зголемување на свеста за локалните земјоделски производи, подобрување на вреднувањето на значењето за задржување на традиционалните начини на користење на земјоделското земјиште, насочување кон дополнителни приходи директно до членовите на семејството кои инаку би биле принудени да бараат работа надвор од фармата, стимулирање на подобрувањето на квалитетот на животот на фармата и на условите за работа, изградба на објекти за забава, обезбедување можности за стекнување менаџерски вештини и претприемачки дух, како и обезбедување долгорочна одржливост на бизнисот на фармата.

Од друга страна, покрај многубројните позитивни ефекти, туризмот во руралните заедници може да предизвика и одредени негативни ефекти. Неизбежното воведување туризам на руралните простори доведува до трансформација на традиционалната култура на локалното население, така што во одредени ситуации може да се појави одредено ниво на антагонизам помеѓу локалното население и туристите, особено ако локалната заедница не е директно вклучена во развојот на туризмот (Гашиќ 2016). Користењето туристички ресурси за развој на туризмот без согласност на локалната заедница, може да се оцени од локалното население како злоупотреба и да биде дестимулирачки фактор за развој на руралниот туризам (Gasić и соработниците 2015). Соодветно на тоа, еден од основните предуслови за успешно спроведување на целите на одржливиот развој на руралниот туризам е активната вклученост на руралната заедница во развојниот процес и подобрувањето на квалитетот на животот на селаните (Terzić и соработниците 2014).

Интензитетот и причините за негативните влијанија на туризмот врз руралните простори зависат од различни фактори, но, пред сè, од масовноста и сезоната на туристичките текови (Martín Martín и соработниците 2018a; Martínez и соработниците 2019). Кога станува збор за руралните простори, изразената сезоналност се издвојува како еден од факторите на одржливост на туристичката активност (WTO 2004; Qiu и соработници 2019) и како генерален фактор кој влијае на одржливоста на туристичкиот бизнис (Altınay 2000; Shen и соработници 2017). Фактор што влијае на одржливоста на дестинацијата е, во голема мера, и надминувањето на носечкиот капацитет на дестинацијата, при што негативни ефекти, генерално, се забележуваат во главната сезона (Martínez и соработници 2019). Сезоналноста се смета за еден од главните предизвици при примена на концептот на одржлив туризам на руралните простори бидејќи руралните дестинации често се соочуваат со изразена сезоналност и неможност за распределба на расположливите капацитети и заработувачката од туризмот надвор од сезоната (Martín Martín и соработниците 2018b).

Од аспект на животната средина, сезоната го зголемува притисокот врз природната средина со концентрирање на побарувачката и потрошувачката во главната сезона. Покрај тоа, економските активности зависни од туризам се изложени на ризик од сезоналноста со што се спречува континуитетот на економијата во текот на целата година. Сепак, сезоналноста посебно влијае на

дестинациите со ниско ниво на продуктивна структура кои се повеќе изложени на флукуации во побарувачката (планински и крајбрежни дестинации), додека урбаните простори се значително помалку погодени од сезоналноста (Kastenholz & de Almeida 2008). Во однос на руралните простори, се смета дека сезоналноста е голем проблем, посебно во смисла на намалени приходи, намалени инвестиции, невработеност и слично (Candela & Castellani 2009).

Со оглед дека земјоделството е примарна активност на руралните простори и, во голема мера, претставува сезонска активност, туризмот, доколку е насочен кон периоди со пониска земјоделска активност (зимски период), може да претставува поволна можност. Од друга страна, во високопродуктивниот период (пролет/лето/есен), туризмот може да гарантира дополнителна работна сила и побрзо пласирање на дел од земјоделските производи (директно вклучување на туристите во земјоделските активности, како, на пример, берба на овошје и зеленчук). Покрај тоа, сезонскиот карактер на некои рурални дестинации влијае врз зголемена концентрација на сезонско население (викенд население и сопственици на секундарни домови) (Terzić и соработниците 2020).

Истражувањето на Радовиќ (Radović 2020) укажува на фактот дека едно од клучните ограничувања во развојот на одржливиот развој на руралниот туризам е недостатокот и дисконтинуитетот на финансиите. Притоа, одржливиот развој на руралните простори се потпира на директна финансиска помош од државата, посебно во смисла на обезбедување сообраќајна, комунална и туристичка инфраструктура. Одржливиот рурален развој бара постојана поддршка и проактивно образование, во смисла на обезбедување основни предуслови за развој на туризмот на руралните простори (Radović 2020).

ЛИТЕРАТУРА

- Agarwal, S., Rahman, S. & Errington, A. (2009). Measuring the determinants of relative economic performance of rural areas, *Journal of Rural Studies* 25(3), 309–321.
- Alonso, G. C. & Masot, A. N. (2017). Towards Rural Sustainable Development? Contributions of the EAFRD 2007 – 2013 in Low Demographic Density Territories: The Case of Extremadura (SW Spain), *Sustainability* 9, 1173–1193.
- Almeida-García, F., Peláez-Fernández, M. Á., Balbuena-Vazquez, A. & Cortés-Macias, R. (2016). Residents' perceptions of tourism development in Benalmádena (Spain), *Tourism Management*, 54, 259–274.
- Andereck, K. L. & Nyaupane, G. P. (2011). Exploring the nature of tourism and quality of life perceptions among residents, *Journal of Travel research*, 50(3), 248–260.
- Andereck, K. L., Valentine, K. M., Knopf, R. C. & Vogt, C. A. (2005). Residents' perceptions of community tourism impacts, *Annals of tourism research*, 32(4), 1056–1076.
- Богдановиќ, Р. и Гајиќ, Р. (2004). Еколошки пристап изградњи стамбених зона, *Архитектура и урбанизам*, 14–15, 25–38.
- Van der Ploeg, J. D. Renting, H., Brunori, G., Knickei, K., Mannion, J., Marsden, T., ... & Ventura, F. (2000). Rural Development: From Practices and Policies towards Theory, *Sociologia Ruralis*, 40(4), 391–408.
- Vujošević, M. & Spasić, N. (2007). The transition changes and their impact on sustainable spatial, urban and rural development of Serbia. In: Vujošević, M. (ed.) *Sustainable spatial development of towns and cities*, Thematic Conference Proceedings, vol. 1 (pp. 1–45). Belgrade: Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia.
- Гашиќ, М. М. (2016). Туризам у функцији развоја руралних подручја Јужне и Источне Србије, *Економски факултет, Универзитет Ниш*.

- Gasic, M., Madzgalj, J., Ivanović, V. & Perić, G. (2015). Uticaj ruralnog turizma na lokalni ekonomski razvoj, *Ecologica*, 22 (77), 31–36.
- Gallent, N., Juntti, M., Kidd, S. & Shaw, D. (2008). *Introduction to Rural Planning*, Routledge, Taylor & Francis Group. London and New York.
- Демировиќ, Д. (2016). Конкурентност Војводине као дестинације руралног туризма, (докторска дисертација), Природно-математички факултет, Универзитет во Нови Сад.
- Deller, S. C., Tsai, T. H., Marcouiller, D. W. & English, D. B. (2001). The role of amenities and quality of life in rural economic growth, *American Journal of Agricultural Economics*, 83(2), 352–365.
- Dissart, J. C. & Deller, S. C. (2000). Quality of life in the planning literature, *Journal of Planning Literature*, 15(1), 135–161.
- Doswell, R. (1997). *How effective management makes a difference*. Butterworth-Heinemann, Oxford.
- DOT. (1995). *Cultivating Rural Tourism*, Department of Tourism, AGPS, Canberra.
- Dragulanescu, I. V. & Drutu, M. (2012). Rural Tourism for Local Economic Development, *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 2(1), 196–203.
- Drobnjaković, M., Pantić, M. & Filipović, M. (2014). Regional level in the function of mitigating negative demographic trends in rural areas of Serbia: Case study of the District of Zaječar, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 148(3), 777–791.
- Drobnjaković, M., Panić, M. & Djordjević, J. (2015). Traditional undeveloped municipalities in Serbia as a result of regional inequality, *European Planning Studies*, 24(5), 926–949.
- Дробњаковиќ, М. (2015). Поједини аспекти руралног планирања у Србији, *Зборник на трудови на Географскиот институт „Јован Цвијик“ САНУ*, 65(2), 161–182.
- Дробњаковиќ, М. (2019). Развојна улога руралних насеља централне Србије, Белград: Географски институт „Јован Цвијик“, Посебно издание, книга 95.
- Ѓокиќ, В. (2007). Заштита животне средине и развој туризма – конфликт или јединство. Во: Петриќ, Ј. (ур.), *Одрживи просторни развој градова* (стр. 13–26). Белград: Институт за архитектура и урбанизам на Србија.
- European Spatial Development Perspectives. (1999). *Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the EU – ESDP Potsdam: Committee on the Spatial Development EU*.
- Irshad, H. (2010). *Rural Tourism – an Overview*. Agriculture and Rural Development Division. Edmonton, Canada: Government of Alberta.
- Jacobs, M. (1995). Sustainable development – From broad rhetoric to local reality. In: *Conference Proceedings from Agenda 21 in Cheshire, Document 49, 1st December 1994*, Cheshire County Council.
- Јосиповиќ, С. Н. (2018). Погодности амбијента, предузетништво и рурални развој Србије, (докторска дисертација), Економски факултет, Универзитет во Белград.
- Kastenholz, E. & de Almeida, A. L. (2008). Seasonality in rural tourism – the case of North Portugal, *Tourism review*, 63(2), 5–15.
- Lane, B. (1994). What is rural tourism? *Journal of sustainable tourism*, 2(1–2), 7–21.
- Martínez, J. M. G., Martín, J. M. M., Fernández, J. A. S. & Mogorrón-Guerrero, H. (2019). An analysis of the stability of rural tourism as a desired condition for sustainable tourism, *Journal of Business Research*, 100, 165–174.

Martín Martín, J. M., Guaita Martinez, J. M. & Salinas Fernandez, J. A. (2018a). An analysis of the factors behind the citizen's attitude of rejection towards tourism in a context of overtourism and economic dependence on this activity, *Sustainability*, 10(8), 2851.

Martín Martín, J. M., Rodríguez Martín, J. A., Zermeño Mejía, K. A. & Salinas Fernández, J. A. (2018b). Effects of vacation rental websites on the concentration of tourists – potential environmental impacts: An application to the Balearic Islands in Spain, *International journal of environmental research and public health*, 15(2), 347.

Милутиновиќ, С. (2004). Локална Агенда 21: Увод у планирање одрживог развоја. Београд: Стална конференција градова и општина.

Milutinović, S. (2012). *Politike održivog razvoja*, Fakultet zaštite na radu, Univerzitet u Nišu.

Mihai, C. F. & Iatu, C. (2020). Sustainable Rural Development under Agenda 2030. In: *Sustainability Assessment at the 21st Century*. DOI: 10.5772/intechopen-90161 (<https://www.researchgate.net/publication/338656354>)

Murray, M. (2008). Planning Through Dialogue for Rural Development: The European Citizens' Panel Initiative, *Planning, Practice & Research*, 23(2), 265–279.

McGranahan, D. A. (1999). Natural Amenities Drive Rural Population Change, Food and Rural Economics Division, Economic Research Service, U. S. Department of Agriculture, Agricultural Economic Report No. 781.

McGranahan, D. A. & Beale, C. L. (2002). Understanding rural population loss, *Rural America*, 17(4), 2–11.

McGranahan, D. A. & Wojan, T. R. (2007). Recasting the creative class to examine growth processes in rural and urban counties, *Regional Studies*, 41(2), 197–216.

McGranahan, D. A., Wojan, T. R. & Lambert, D. M. (2011). The rural growth trifecta: outdoor amenities, creative class and entrepreneurial context, *Journal of Economic Geography*, 11, 529–557.

Намичев, П. (2014). Традиционалната архитектура во Струмица и струмичко, Струмица.

Paniagua, Á. (2002). Urban-rural migration, tourism entrepreneurs and rural restructuring in Spain, *Tourism geographies*, 4(4), 349–371.

Petrevska, B. & Terzić, A. (2020). Sustainable Rural Livelihoods: Can Tourism-Related Activities Contribute?. *Handbook of Research on Agricultural Policy, Rural Development, and Entrepreneurship in Contemporary Economies*, 354–377.

Продановиќ, С. (2007). Дихотомија науке о развоју села насупрот граду; у светлу постулата економије одрживог развоја. Во: Петрић, Ј. (ур.), Одрживи просторни развој градова (стр. 100–112), Белград: Институт за архитектура и урбанизам на Србија.

Puczko, L. & Rátz, T. (2000). Tourist and resident perceptions of the physical impacts of tourism at Lake Balaton, Hungary: Issues for sustainable tourism management, *Journal of Sustainable Tourism*, 8(6), 458–478.

Радовановиќ, В. (2010). Интегрални рурални развој: ка складнијем регионалном развоју, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 132, 41–53.

Radović, G. (2020). Underdevelopment of rural tourism in Serbia: Causes, consequences and possible directions of development, *Ekonomika poljoprivrede*, 67(4), 1337–1352.

РЗСС. (2013). Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. године. Инсталације и помоћне просторије у становима, книга 24, Републички завод за статистика.

- РЗСС. (2014a). Попис становништва, домаћинства и станова 2011. године. Извори средстава за живот, книга 16, Републички завод за статистика.
- РЗСС. (2014b). Попис становништва, домаћинства и станова 2011. године. Делатност, книга 15, Републички завод за статистика.
- Roberts, L., & Hall, D. (Eds.). (2001). *Rural tourism and recreation: Principles to practice*. CABI.
- Shen, H., Luo, J. & Zhao, A. (2017). The sustainable tourism development in Hong Kong: An analysis of Hong Kong residents' attitude towards mainland Chinese tourist, *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 18(1), 45–68.
- Станојловић, А. (2008). Оживљавање и развој сеоских насеља у Србији кроз туризам. Село у транзицији (стр. 215–230), Тематски зборник са међународног научног скупа „Власински сусрети 2008“, Завод за проучавање села, Српско удружење за социологију села и пољопривреде, Балканска асоцијација за социологију села и пољопривреде, Београд.
- Stupar, A. (2007). The magic mirror of sustainability: glittering ideas, gloomy reality. In: Vujošević, M. (ed.) *Sustainable spatial development of towns and cities*, Thematic Conference Proceedings, vol. 1 (pp. 99–114). Belgrade: Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia.
- Territorial Agenda of the European Union. (2007). *Towards a More Competitive and Sustainable Europe of Diverse Regions. An informal ministerial meeting on urban development and territorial cohesion*, Leipzig (Germany), 24 – 25. May 2007, Достапно на: <https://web.archive.org/web/20100331095352/http://www.bmvbs.de/Anlage/original_1005295/Territorial-Agenda-of-the-European-Union-Agreed-on-25-May-2007-accessible.pdf>
- Terzić, A., Drobnjaković, M. & Petrevska, B. (2020). Traditional Serbian countryside and second-home tourism perspectives, *European Countryside*, 12(3), 312–332.
- Terzić, A., Jovičić, A. & Simeunović-Bajić, N. (2014). Community role in heritage management and sustainable tourism development: Case study of the Danube region in Serbia, *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 183–201.
- Todorović, M. & Drobnjaković, M. (2010). Peripheral rural areas in Serbia – the result of unbalanced regional development, *Geographica Timisiensis*, 19(2), 207–219.
- Fischler, F. (1997). Sustainable Rural Development in support of a sustain cohesion policy. In: *Cohesion Forum*, 28 - 30 April. Brussels. Fennell, D. A. (2004). *Ecotourism: an introduction*. Routledge.
- Hediger, W., Dorenbos Theler, A., & Lehmann, B. (1998). Sustainable Development of Rural Areas – Methodological Issues. In: the 38th Congress of the European Regional Science Association, 28 August – 1 September. Vienna.
- Candela, G. & Castellani, M. (2009). Stagionalità e destagionalizzazione. A. Celant, *L'Italia. Il declino economico e la forza del turismo. Fattori di vulnerabilità e potenziale competitivo di un settore strategico*, Roma: Marchesi.
- Cánoves, G., Villarino, M., Priestley, G. K. & Blanco, A. (2004). Rural tourism in Spain: an analysis of recent evolution, *Geoforum*, 35(6), 755–769.
- Ceballos-Lascurain, H. (1996). *Tourism, ecotourism, and protected areas: The state of nature-based tourism around the world and guidelines for its development*, Lucn.
- CEMAT. (2000). *Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent*. CEMAT, 12th Session, 7 – 8 September, Hannover: Council of Europe.
- CEMAT. (2003). *Ljubljana Declaration on the Territorial Dimension of Sustainable Development*. CEMAT, 13th Session, 17 – 18 September, Ljubljana, Slovenia.

Целебциќ, О., Базик, Д. и Петрушевски, Љ. (2009). Принципи одрживог развоја бањских места – Основе за издвајање индикатора. Во: Пуцар, М. и Спасиќ, Н. (ур.) Неки аспекти одрживог просторног развоја Србије, Посебно издание, 58 (стр. 105–116). Белград: Институт за архитектура и урбанизам на Србија.

United Nations. (1987). Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. Достапно на: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>

WTO. (1993). Sustainable Tourism Development: Guide for Local Planners, Madrid: World Tourism Organisation.

WTO. (2004). Tourism and Poverty Alleviation Recommendations for Action, Madrid: World Tourism Organisation.

Qiu, H., Fan, D. X., Lyu, J., Lin, P. M. & Jenkins, C. L. (2019). Analyzing the economic sustainability of tourism development: Evidence from Hong Kong, *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 43(2), 226–248.